

В.А. Буднік (БрДТУ, Брэст)

СЕМАНТЫКА-ТЭМАТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ З КАМПАНЕНТАМ-ЗАОНІМАМ

Багацце выразных сродкаў мовы з'яўляецца адлюстраваннем узроўню яе развіцця. Насычаная яркімі, вобразнымі, трапнымі выразамі мова – найвышэйшы паказчык праяўлення народнай культуры – захоўвае яе каштоўнасць у фразеалогіі.

Беларуская фразеалогія – адносна маладая галіна лінгвістыкі. “Гістарычна-часавыя межы і ўмовы ўзнікнення і станаўлення беларускай фразеалогіі павінны акрэслівацца і акрэсліваюцца ў кантэксце агульнанавуковым, яшчэ – у агульнамоўным, агульнакультурным кантэксце, але на грунце свайго часу, сваёй гісторыі, сваёй мовы і культуры” [5, с. 28].

Фразеалагізмы з кампанентам-заонімам уяўляюць сабой сістэму, якая адлюстроўвае не толькі агульнамоўныя якасці, але і прыкметы, што вызначаюцца асаблівасцямі мікрасістэмы. Месца гэтай групы

фразеалагічных адзінак у лексіка-фразеалагічнай сістэме мовы дэтэрмінавана як лінгвістычнымі, так і экстралінгвістычнымі прычынамі, а менавіта здольнасцю заонімаў апісваць людзей, прадметы, з'явы, выражаць ацэнкі, пацудзі, эмоцыі, г.зн. ужывацца не ў зозначэннях, а мець прагматычную функцыю.

У беларускай і польскай мовах выяўлена значная колькасць фразеалагічных адзінак з кампанентам-заонімам. Іх можна падзяліць на семантыка-тэматычныя групы ў залежнасці ад функцыі, якую ўстойлівыя адзінкі выконваюць у мове. Сярод іх наступныя групы: знешнасць чалавека, фізічны стан, рысы характару, маральна-дзелавыя якасці, умённі, здольнасці.

Заўважым, што самая шматлікая група – знешнасць чалавека. У склад яе ўвайшлі падгрупы: апісанне прыгажосці чалавека, апісанне непрыгожага і неахайнага чалавека, апісанне твару.

Фразеалагічныя адзінкі – важны складнік экспрэсіўна-ацэначнай характарыстыкі чалавека. У фразеалагізмах беларускай і польскай моў актуалізаваны наступныя прыкметы знешнасці чалавека: неахайнасць, манера апранацца, некаторыя асаблівасці дэталей знешнасці (вачэй, барады, валасоў і інш.), паўната / худзізна і рост чалавека.

Чалавека бруднага прынята характарызаваць праз вобраз свінні. Беларусы называць неахайніка *свіння няскрэбная (нямытая)*, скажучь ранічна, што ён са *свіньмі еў* ці *свінню ссаў* або нават *чыста свіную акадэмію скончыў*. У фразеалогіі польскай мовы такі чалавек акрэсліваецца наступнымі выразамі: *brzydkie kaczątko, brzydki jak mała*.

Частка фразеалагізмаў у сваёй семантыцы ўтрымлівае характарыстыку знешняга выгляду асобы па параметрах *худы / тоўсты*, *высокі / нізкі*. Для наймення вельмі тоўстага чалавека служаць звароты *сыты як вол, гладкі як парасюк, як сідарава карова, гладкі як лін, ратуха распоўзлая* (пра жанчыну), а для абазначэння худога чалавека – *фраземьяк смерць казіная, худая як чайка*. Што да апісання росту чалавека, то кідаецца ў вочы той факт, што значэнне 'хто-небудзь вельмі высокі, вялікага росту' мае толькі адна фразеалагічная адзінка *хоць сабак ведай*. Малога, нізкарослага чалавека называюць пры дапамозе значна большай колькасці фразеалагізмаў (пераважна з кампанентам *кот*): *кату на пяту, котка за адну вячэру з'есць (з'ела б), кашэчы недаедак, сабаку па вост, кашэчае снеданне, пеўню да костак, кавалер свінні па каўнер, як тане на калена, свінні па калена, кіска на ножках* (пра дзяўчыну ці канчыну), *кот за ноч з'есць, з муху, ад жабы не адрас, жабе па калена*.

Доўгую шыю чалавека характарызуюць наступным чынам: *szuja to abędzia, jak u zyrafy*.

Неахайнасць можна прывесці да дрэннага паху, і тады чалавек смярдзіць як сабака псінаю, смярдзіць як казёл / сабака / тхор / тхарына. Пра дрэнны пах з рота гавораць: у роце сабакі (свінні) начавалі, у роце куры начавалі. Калі ў каго-небудзь брудныя вушы, то там напэўна коні стаялі (стаяць) ці ў вушах як козы пераначавалі. Пра брудныя рукі (ногі, вушы) скажуць бусел рэпу пасеяў (пасее).

Неахайнасць можа праяўляцца і ў адзенні: бруднае, памятае адзенне выглядае, быццам яно са свінога гнязда або як з воўчага горла дастана, *coś jest jak psuzgardawyciągnięte* (пра вельмі памятае).

З дапамогай фразеалагізмаў можна ахарактарызаваць манеру чалавека апранацца. Чалавека, які мае ўбогі, прыгнечаны выгляд, ахарактарызуюць наступным чынам: *jak zmoktakura*.

Дэталі знешнасці чалавека апісваюць наступныя фразеалагізмы беларускай мовы: як мышыныя хвасты (хвосцікі) – маленькія і тоненькія (косы ў дзяўчыны); пад вожыка (пастрыгчыся) – каротка, тырчком у розныя бакі. У польскай мове пра чалавека, які мае не вельмі прыгожы почырк, кажуць: піша *jak kura pazurem*. Дарэчы, і ў беларускай мове гэты фразеалагізм таксама ёсць: пісаць як курыца лапай.

Дэталі твару чалавека апісваюць наступныя фразеалагізмы беларускай мовы: валовыя вочы – вялікія, лупатыя, невыразныя вочы, *kocięoczy, kociwzrok* – вочы як у ката, *rybie oczy, orli wzrok, świńskie oczka*.

Адзначаецца такая дэталі знешняга выгляду, як вясаваты, рабы твар чалавека. Для яго характарыстыкі ўжываецца фразеалагізм *вароніны яйцы ніў*. Калі твар вялікі, выцягнуты, то ўжываюць фразеалагізм *końska twarz*. Для абазначэння вялікіх зубоў у польскай мове выкарыстоўваецца фразеалагізм *końskie zęby*.

Такая асаблівасць твару, як маршчыны каля вачэй, ахарактарызуецца іменным фразеалагізмам *гусіныя лапкі*.

Пра запэцканы твар скажуць: з свіннямі еў.

Варта заўважыць, што для апісання носа ў польскай мове ёсць некалькі фразеалагізмаў, якія абазначаюць розныя тыпы насоў: *jastrzębi nos, kaczy nos, orlinos*.

Калі твар мяняе колер ад сораму (чырванее), гавораць: *пячы ракаў, спячы ракаў, ракі пячы; czerwony jak rak, zaczerwienieć się jak rak, piecraka*.

Такім чынам, семантычная група 'знешнасць чалавека' ўключае ў сябе фразеалагічныя адзінкі з зоакампанентам з агульным значэннем 'непрыгожы', а таксама тыя, што паказваюць манеру неахайна апранацца. Дэталізавана адлюстроўваецца твар чалавека.

Фразеалагізмы з'яўляюцца адным са сродкаў інтэрпрэтацыі з'яў навакольнага свету. А жыццё беларуса і паляка заўсёды мела цесную сувязь са светам прыроды. На аснове аналізу фразеалагізмаў беларускай і

польскай моў можна адзначыць, што ў працэсе метафарызацыі большасць устойлівых адзінак захавала ў сваім складзе найменні жывёл.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склаў Ф. Янкоўскі. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 494 с.
2. Выслоўі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.
3. Гулюмянец, К. М. Польско-русский фразеологический словарь : в 2 т. / К. М. Гулюмянец. – Мінск : Экономпресс, 2004. – 2 т.
4. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн., 2008. – 2 т.
5. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 271 с.
6. Andrejewicz, U. Funkcje składniowe wybranych frazeologizmów polskich z komponentem czasownikowym / U. Andrejewicz // Białostockie Archiwum Językowe. – 2007. – № 7. – S. 29–46.